

ВЗАЄМОДІЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ

Однією з найбільш значимих тенденцій в економіці України в останні десятиліття стала необхідність адаптації регіональної політики до процесів глобалізації і переходу на інноваційний шлях розвитку. Ці зміни стосуються і інфраструктури регіонів. За роки радянської влади Україна з аграрної країни, де в сільському господарстві було зайнято близько 80% працездатного населення перетворилася на промислово-аграрну країну, у якій кількість міського населення перевищує $\frac{3}{4}$ від загальної кількості населення країни. Разом із розвитком промислових підприємств навколо них та їхнім коштом створювалася і розвивалася відповідно інфраструктура для сімей їхніх працівників, що вирішувало загальні соціальні проблеми. Особливо це стосувалося невеликих міст та містечок, де нерідко більшість працездатного населення працювало на одному великому підприємстві.

Останніми роками більше уваги приділялося розвитку комп'ютерних комунікацій та мережі торгових точок, а всі наукові та технічні досягнення були спрямовані на підвищення конкурентоспроможності підприємств, а не покращання добробуту населення і суспільства в цілому. Крім того, у практиці вітчизняного господарювання склалася думка про вирішальну роль маркетингу та інноваційної діяльності в досягненні успіху у веденні бізнесу. З цим не можна не погодитись, оскільки вкладені кошти в розроблення інноваційної продукції та проведення відповідного комплексу маркетингу швидко окупаються. Проте інновації в економіці зовсім не підкріплюються інноваціями соціального характеру. У довгостроковій перспективі врахування інтересів лише однієї сторони в ланці «підприємство – людина» (у даному випадку підприємств) не призводить до підвищення добробуту суспільства в цілому, тому на сьогодні мають популяризуватися й інші напрями у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання та суспільством [1, 2]. Таким видом взаємовідносин, що динамічно розвивається, є взаємодія підприємств і суспільства у рамках концепції корпоративної соціальної відповідальності. Ключовим аспектом цієї концепції є активізація зусиль вітчизняних підприємств щодо розвитку соціальної сфери регіону, де вони розташовані.

Уже сьогодні підприємства відчують, що з'являється коло питань, з якими вони раніше не стикалися. Це особливо проявляється при виході діяльності на зовнішній ринок. Коли вони вже не можуть не виконувати ті міжнародні вимоги, які стосуються ведення етичного бізнесу. Надання зарубіжним партнерам інформації про реалізовані соціальні програми спрощує встановлення бізнес-відносин. На засіданні круглого столу «Соціально-відповідальний бізнес та гідна праця. Участь профспілок в управлінні підприємством» президент Української асоціації якості П. Калита відзначив досвід розвинутих країн, де найбільшого успіху досягають тільки ті компанії, які декларують своєю головною метою не збільшення прибутку, а соціальні цінності [3].

Одним з найменш популярних напрямів соціальної відповідальності сучасних промислових підприємств в Україні є підтримка власних об'єктів соціальної інфраструктури. З позицій керівників компаній це пояснюється фінансовою обтяжливістю утримання соціальних об'єктів. Власники промислових підприємств вважають, що за рахунок повного або часткового позбавлення від соціальної інфраструктури є можливість зосередити свої ресурси, у тому числі й фінансові, на розвитку виробництва. Якщо для великих міст (п'яти міст-мільйонерів та міст із населенням від 300 тис. до одного мільйона чол.) втрата соціально значимих закладів інфраструктури припустима (на утриманні міських бюджетів існують аналогічні об'єкти), то для середніх обласних, районних центрів та дрібних містечок ліквідація соціальних об'єктів бюджетоутворюючих промислових підприємств залишила

регіони фактично на рівні виживання. При цьому на сьогодні очевидно, що відмова від соціальної інфраструктури насправді не спасла жодне підприємство.

Соціально-економічне становище регіонів України погіршується ще й тим, що державні установи на місцевому рівні та органи місцевого самоврядування не в змозі належним чином виконувати покладені на них соціальні функції, зокрема в частині утримання переданих на їх баланс об'єктів соціальної інфраструктури. Упродовж багатьох років в Україні спостерігається прихований дефіцит бюджетів різних рівнів (табл. 1), що призводить до недофінансування життєво важливих державних сфер діяльності, серед яких освіта, охорона здоров'я, культура, масовий спорт тощо. Особливо гостро ця проблема відчутна у містах, де немає великих і фінансово стабільних підприємств, що можуть, хоч частково взяти на себе роль соціального захисту місцевого населення, зокрема за рахунок надання соціальних послуг власних закладів відповідної інфраструктури.

Таблиця 1 – Динаміка фінансування бюджетних витрат України [4]

Показник	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП, млрд грн	280,9	320,9	490,1	548,9	690	948	915	987	1034	1476
Доходи, млрд грн	126,9	135,4	145,6	154,7	165,9	231,7	209,7	240,6	314,6	332,8
Видатки, млрд грн	131,2	138,8	148,1	155,5	174,3	241,4	242,4	303	333	358
Дефіцит «-» (профіцит «+»), млрд грн	-4,3	-3,4	-2,5	-0,8	-8,4	-9,7	-32,7	-62,4	-18,4	-25,2
Доходи, у % до ВВП	45,1	42,2	29,7	28,2	24	24,4	22,3	24,4	30,4	22,5
Видатки, у % до ВВП	46,7	43,3	30,2	28,3	25,3	25,5	26,5	30,7	32,2	24,3
Дефіцит «-» (профіцит «+»), у % до ВВП	-1,6	-1,1	-0,5	-0,1	-1,3	-0,6	-4,2	-6,3	-1,8	-1,8

Зрозуміло, що двох теоретично обґрунтованих крайніх станів соціальної інфраструктури великих підприємств: коли підприємство утримує всі об'єкти соціальної інфраструктури на певній території, як нерідко за радянських часів, та коли підприємство зовсім не займається проблемами соціальної сфери, насправді в світі не існує. На одних підприємствах переважає перша точка зору (коли на підприємство фактично покладаються безліч соціальних функцій у регіоні; такий підхід характерний здебільшого для великих бюджетоформуючих промислових підприємств), на інших – друга (що протирічить концепції соціальної відповідальності бізнесу). Якщо, наприклад, японські промислові кола більше тяжіють до першого стану, то європейські та підприємства США – до другого.

Вітчизняні підприємства у сучасних умовах господарювання усе більше тяжіють до другої точки зору, хоч і не до крайнього його стану, оскільки якусь кількість соціальних об'єктів вони все-таки утримують з різних на те причин. Проте погіршення фінансово-економічного становища промислових підприємств зумовило активізацію процесів ліквідації об'єктів соціальної сфери, що знаходилися у підпорядкуванні цих суб'єктів господарювання. У результаті багато соціальних об'єктів, що були в складі значною мірою великих та середніх державних підприємств були передані на баланс місцевих органів влади, які не готові до додаткового фінансового та організаційного тягаря, що несе за собою управління соціальним об'єктом, від якого відмовилося підприємство. Так, на Сумщині спортивний комплекс «Авангард» (футбольний стадіон з підтрибунними приміщеннями, стандартна хокейна коробка, два поля для мініфутболу з трибунами тощо), що був у підпорядкуванні ПАТ СМНВО ім. М. В. Фрунзе та врешті решт переданий на баланс місцевих органів влади, на сьогодні практично не придатний для використання. Відомчий палац того ж підприємства «Клуб юних техніків», що за корисною площею приміщень конкурував з міським Палацом дітей та юнацтва, після передачі на баланс місцевих органів влади практично не функціонує. Решта об'єктів соціальної інфраструктури була ліквідована або передана приватним структурам, які, як правило, або перепрофілюють об'єкт або роблять його матеріально недоступним більшості людей, які мають його відвідувати. Наприклад, приватизований

спортивний зал із сауною сумського підприємства ВАТ «Selmi» використовується тільки окремими групами населення, хоч ще 20 років тому спортзалом і сауною міг користуватися увесь трудовий колектив підприємства, який сягав 5,5 тис. осіб. Будинок відпочинку того ж ВАТ «Selmi» у с. Климентове Охтирського району раніше доступний для відпочинку всім працівникам цього підприємства, зараз значною мірою пустує через переобладнання його під приватних відпочиваючих.

Проаналізуємо можливості вирішення вказаних проблем за рахунок узгодження дій між промисловими підприємствами регіону, органами місцевого самоврядування, державними органами та через використання ефективних механізмів стимулювання промислових підприємств до підтримки та розвитку їх соціальних об'єктів.

На сьогодні стабілізація ситуації в сфері управління соціальною інфраструктурою з боку власників та керівництва промислових підприємств можлива за виконання таких умов:

- об'єкт соціальної інфраструктури приносить якщо не високий, то хоча б стабільний дохід, або є самоокупним за рахунок його «стороннього» комерційного використання;
- соціальна роль конкретного об'єкта соціальної інфраструктури в існуючих умовах господарювання значна (це стосується, зокрема промислових підприємств зі шкідливими умовами праці), висока мотиваційна складова з боку працівників підприємства, наприклад, об'єкт тим чи іншим чином пов'язаний із постійним місцем проживання людей та ін.;
- за умови дотаційності конкретного соціального об'єкта (надання фінансування з боку держави або органів місцевого самоврядування чи конкретні пільги підприємству в обмін на його згоду утримувати об'єкт).

Незважаючи на поки обмежений список умов зацікавлення керівництва промислових підприємств до підтримки соціальної інфраструктури місцевого значення, тенденції соціально-економічного розвитку України внесуть корективи в соціальну політику промислових компаній у майбутньому. Це має відбутися за рахунок подальшої популяризації концепції соціально відповідального ведення бізнесу та зростання конкуренції на місцевих ринках праці за необхідних працівників, коли наповненість соціального пакету, яке пропонує промислове підприємство, буде відігравати одну з вирішальних ролей при виборі місця роботи. Особливо гострою проблемою це стане для великих підприємств (зокрема гірничої, металургійної, машинобудівної, хімічної галузі) та підприємств, створених переважно за останні 20 років, на яких і сьогодні є постійні вільні вакансії на робочі професії. Окрім робочих спеціальностей у сфері машинобудування необхідні високопрофесійні працівники – інженерно-технічні фахівці, маркетологи, девелопери тощо. У зв'язку з інтеграцією із зарубіжними компаніями у подальшому буде підвищуватися попит на спеціалістів зі знанням іноземних мов, у тому числі з досвідом роботи з корпоративними інформаційними системами, на фахівців у сфері інформаційних технологій тощо [5]. Уже зараз вітчизняним підприємствам важко боротися за працівників найбільш затребуваних сфер діяльності з новими компаніями переважно з іноземним капіталом, які надають як вищу заробітну плату, так і набір соціальних послуг, який дещо відрізняється за своїм складом від того, що традиційно пропонують давно функціонуючі підприємства (серед новітніх закладів соціального призначення, послугами яких на пільгових умовах можуть користуватися працівники окремого підприємства, – спеціалізовані магазини, кафе, ресторани, пункти пошиття одягу, ремонту взуття, сауни, басейни, пункти технічного обслуговування автомобілів тощо). Тому вже сьогодні регіональні органи державного управління та органи місцевого самоврядування мають вносити суттєвий вклад у систему стимулювання керівництва промислових підприємств до розвитку власної соціальної інфраструктури.

Зокрема, у світовій практиці господарювання виокремлюють три види соціального партнерства держави та місцевих представників бізнесу [6]: (Швеція, Фінляндія, Бельгія, Нідерланди) – активна участь держави в регулюванні соціально-трудових відносин на рівні окремого підприємства; (США, Канада, Японія, держави Латинської Америки, англомовні держави Африки) – роль держави полягає в прийнятті відповідних законодавчих та

нормативних актів, рекомендацій та вимог; (Австрія, Німеччина, Франція, частково Великобританія) – поєднання двох попередніх видів соціального партнерства.

Зазначимо, що інші історичні, соціальні, економічні та політичні умови, у яких перебуває сучасне суспільство в Україні, впливають на те, що українська модель взаємодії держави та підприємств відрізняється від зарубіжних аналогів за формами прояву, ролями, які виконують представники бізнесу, держави та місцевих органів самоврядування.

У табл. 2 проаналізовано погляди фахових вітчизняних та зарубіжних учених щодо ролі держави в сфері корпоративної соціальної політики.

Таблиця 2 – Аналіз поглядів учених щодо ролі держави в сфері корпоративної соціальної політики

Учений	Підхід, що пояснює роль держави в сфері корпоративної соціальної політики	Аналіз і конкретизація
Й. Шумпетер [7]	Підтримка державою інноваційних підприємств призводить до суспільного розвитку, у якому і проявляється соціальна відповідальність бізнесу.	Автор не виступає проти підтримки державою соціальних ініціатив підприємств, але цей вплив розглядає як непрямий вплив через основну діяльність.
Ф. Найт [8]	Соціальна відповідальність потребує розвитку елементів державного примусу.	Автор висуває ідею несприятливих для підприємств заходів держави стосовно активізації їх соціальної діяльності за рахунок заходів примусового характеру.
В. Зомбарт [9]	Засоби досягнення балансу ефективності і справедливості – стимулювання бізнесу державою до соціальної відповідальності.	Основна ідея – активне державне регулювання соціальної діяльності підприємств.
Е. Чемберлін [10]	Внесок підприємств в добробут суспільства не очевидний, але «коефіцієнтом» цього внеску можуть бути витрати на просування товару до кінцевого споживача, які мають статус «соціальних витрат». Держава, впливаючи на рівень конкуренції, тим самим впливає на соціальну відповідальність бізнесу.	Основний висновок – держава має непрямий вплив на соціальну відповідальність бізнесу в суспільстві через вплив на рівень та зміст конкуренції на ринку виробників продукції конкретних підприємств.
А. Пігу [11]	Як тільки у підприємств з'являється можливість витіснити у чомусь своїх конкурентів вони намагаються довести справу до кінця, замість того, щоб займатися покращанням соціальної інфраструктури підприємства. Виникає необхідність у впливі держави.	Автор підтримує ідею впливу держави на соціальну сферу підприємств, але це вплив доцільний лише за певних обставин.
Л. Ерхард [12]	Держава втручається в соціально-трудові відносини, але при цьому підприємство та профспілки зберігають автономію.	Вплив держави через певні інструменти, але зі збереженням автономії підприємства у сфері формування та виконання соціальних функцій.
Ж. А. Єрмакова, Н. І. Трішкіна [13]	Взаємодія бізнесу та держави здійснюється на принципах соціального партнерства.	Реалізація партнерства здійснюється шляхом укладання двох- та трьохсторонніх договорів між урядом області, підприємством та третьою стороною, частіше за все об'єднанням промисловців та підприємців.
В. С. Полухіна [14]	Роль держави в стимулюванні соціальної активності підприємств полягає в розробленні системи податкових пільг для соціально відповідальних компаній, законодавчому закріпленні обов'язкової нефінансової звітності, нефінансовій підтримці добровільних ініціатив бізнесу тощо.	Автор підтримує доцільність впливу держави на соціальну діяльність підприємств, що реалізується через систему податкових пільг та формування законодавчо-нормативної бази.
О. В. Степанова [15]	Державні органи повинні регулювати зовнішнє середовище для підприємства та встановлювати мінімально необхідні стандарти соціальної діяльності. Державна регіональна влада повинна регулювати створення сприятливих умов для реалізації необхідних соціально-економічних технологій підприємствами, стимулювати їх запровадження.	Автор зосереджує увагу на регулюючій ролі державних органів влади в реалізації соціальної політики підприємств. Зазначає, що можливим є поєднання декількох стимулюючих соціальної діяльності підприємств інструментів залежно від існуючої соціальної проблеми та можливостей підприємств реалізовувати конкретну соціальну програму.
Н. О. Шур [3]	Роль держави полягає у розробленні та затвердженні законодавчої бази здійснення корпоративної соціальної політики, забезпеченні зацікавлення та стимулювання підприємств до активного ведення соціально відповідальної політики в своїй діяльності, запровадженні на державному рівні єдиного підходу до розуміння соціальної відповідальності бізнесу	Автор зводить участь держави в здійсненні соціальної політики на підприємстві до ролі розробника законодавчої та нормативної бази, що контролює виконання стандартів у сфері соціальних відносин між підприємством та населенням регіону

Доцільність впливу держави на сферу здійснення соціальної політики промислових підприємств щодо розвитку соціальної інфраструктури визначається набором умов, які зручно об'єднати в схему, що дозволяє наочно визначати ті заклади соціальної сфери, які потребують першочергової підтримки місцевих органів управління, рис. 1.

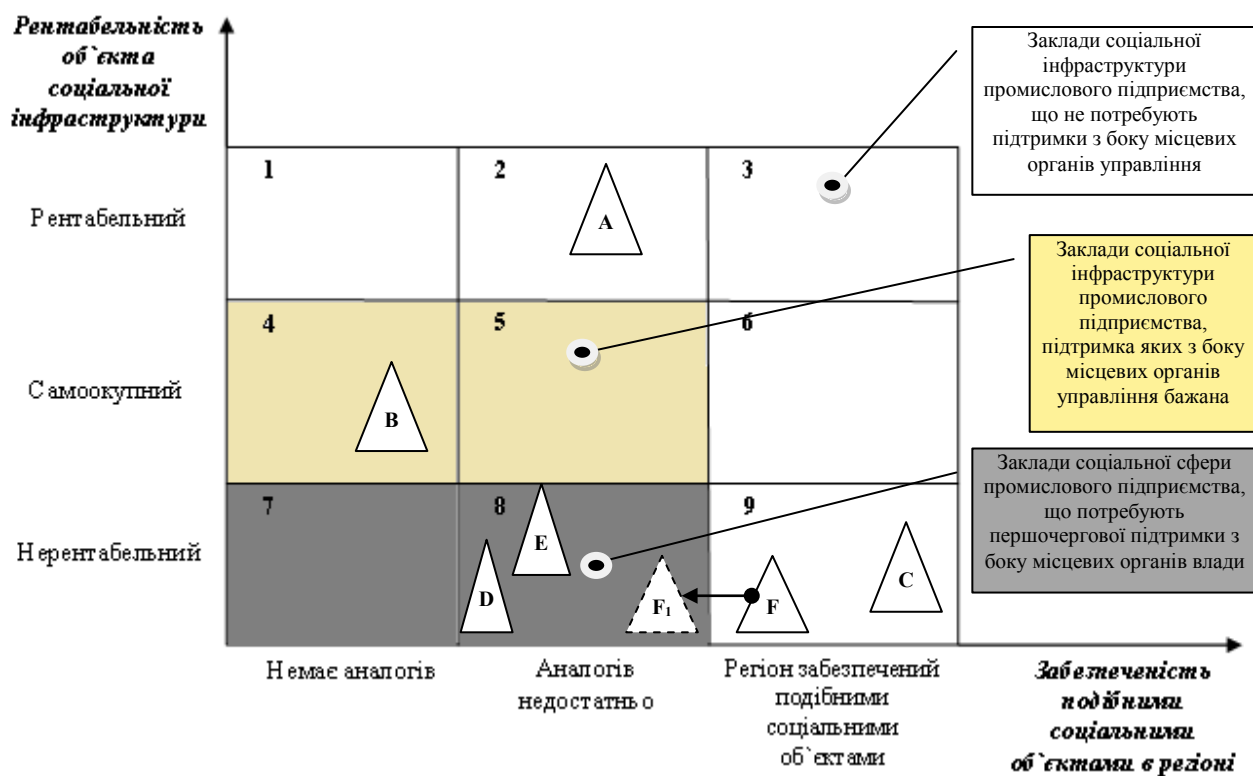

Рис. 1 – Схема визначення першочерговості впливу місцевих органів управління на об'єкти соціальної інфраструктури промислових підприємств

Відповідно до схеми рішення стосовно об'єктів соціальної інфраструктури промислового підприємства щодо пріоритетності дій з боку місцевих органів влади, спрямованих на їх підтримку, приймається на основі порівняння показників рентабельності конкретного соціального закладу та забезпеченості подібними соціальними об'єктами в регіоні. За рис. 1 найбільш доцільною є підтримка закладів інфраструктури, що знаходяться в квадрантах 7, 8 (першочергова підтримка) та 4, 5 (підтримка бажана). Будемо вважати, що об'єкти, які потрапили до квадрантів 1, 2, 3, 6, 9 на даному етапі їх діяльності не потребують підтримки держави через їх достатній рівень рентабельності та / або високу забезпеченість подібними закладами в регіоні. До квадрантів 4, 5, 7, 8 входять об'єкти, що є нерентабельними або самоокупними (витрати на їх утримання вони повертають, але не приносять прибутку підприємству), а забезпеченість подібними закладами інфраструктури в регіоні недостатня або подібних соціальних об'єктів у межах аналізованої території немає. На схемі трикутниками зображені гіпотетичні соціальні об'єкти типового вітчизняного промислового підприємства (A – F). Як правило, більшість об'єктів за сучасних умов господарювання потрапляють у квадранти 8 чи 9, рідше – 4, 5 чи 6, кількість комерційно вигідних закладів соціальної інфраструктури з роками зменшується з різних причин. Зазначений розподіл соціальних об'єктів за пріоритетністю підтримки їх з боку місцевих органів влади не є остаточним. Доцільно взяти до уваги й те, потреби якої частини населення регіону задовольняє даний об'єкт інфраструктури. У табл. 3 наведені можливі значення показників-індикаторів, за якими визначається, до якого квадранту відноситься аналізований соціальний об'єкт промислового підприємства. Ситуація, коли об'єкт соціальної інфраструктури забезпечує потреби значної частини населення характерна для великих промислових підприємств з великою кількістю працівників, коли даний соціальний заклад обслуговує усіх цих працюючих, наприклад, поліклініка чи заклад громадського харчування. За цим показником (за умови його значення в межах від 1 до 10 % включно) аналізований об'єкт інфраструктури може перейти до інших квадрантів схеми. Як приклад, наведений

перехід об'єкта F з квадранту 9 схеми до квадранту 8, коли забезпеченість регіону подібними соціальними об'єктами достатня, але показник значної частини населення регіону, соціальні потреби яких він задовольняє, дають підстави віднести його до закладів соціальної сфери промислового підприємства, які потребують першочергової підтримки з боку органів місцевого самоуправління.

Таблиця 3 – Показники-індикатори, за якими визначається першочерговість підтримки місцевим самоврядуванням закладів соціальної інфраструктури промислових підприємств регіону

Рівень рентабельності закладу соціальної сфери		Забезпеченість подібними закладами інфраструктури в регіоні		Частина населення регіону, потреби якої задовольняє даний об'єкт інфраструктури	
Значення, %	Характеристика в схемі	Значення, шт.	Характеристика в схемі	Значення, %	Характеристика
P>1	Рентабельний	0	Не має аналогів у регіоні	N≥10	Заклад задовольняє потреби значної частини населення регіону
				1<N<10	Середній заклад за кількістю населення регіону, потреби якого він задовольняє
P=1	Самоокупний	1-3	Забезпеченість подібними закладами в регіоні низька	N≤1	Заклад задовольняє потреби незначної частини регіону
P<1	Нерентабельний	>3	Регіон забезпечений подібними закладами соціальної інфраструктури		

Характер дій місцевих органів влади може бути як сприятливим з позиції підприємства – спрямованим на різнопланову допомогу бізнесу, так і несприятливим – формування обмежувальних умов у сфері реалізації їх соціальної політики. Виокремимо такі їх групи.

1. *Фінансування* – дотації на розвиток найбільш необхідних закладів соціальної інфраструктури в регіоні; субвенції з бюджетів чи державних фондів цільового призначення; часткове фінансування окремих витрат на розвиток соціальних об'єктів промислових підприємств міста тощо.

2. *Пільги* – удосконалення законодавчо-нормативної бази щодо впровадження соціально відповідальних основ ведення бізнесу; урахування можливості використання різного роду податкових пільг для підприємств, що займаються підтримкою та розвитком своєї соціальної бази закладів інфраструктури (субсидії, преференції, податкові пільги тощо).

3. *Обмеження* – запровадження обов'язковості складання щорічних нефінансових звітів промисловими підприємствами з включенням пунктів щодо розвитку власних соціальних об'єктів, їх оцінка; запровадження високих платежів за недотримання соціальних норм або конкретних показників, таких, як наприклад, професійна захворюваність на підприємстві для стимулювання підприємств до підтримки власної мережі лікувальних та профілактичних закладів та ін.

4. *Інформаційна та методична підтримка* – проведення семінарів з проблем корпоративної соціальної політики для представників бізнесу та місцевих державних органів управління; стимулювання наукових досліджень у сфері управління соціальною інфраструктурою промислових підприємств тощо.

Таким чином, взаємодія промислових підприємств, регіональних державних органів управління та органів місцевого самоврядування в контексті управління соціальними об'єктами має ґрунтуватися на аналізі їх важливості для соціально-економічного розвитку регіону, що може суттєво покращити стан інфраструктурного забезпечення підприємств. До інструментів, які здатні впливати на рішення керівництва промислового підприємства стосовно управління соціальною інфраструктурою з погляду її підтримки і розвитку належать: різного роду фінансування, пільги, обмеження та інформаційно-методичне забезпечення, що доцільно використовувати диференційовано залежно від типу соціального об'єкта.

Перспективами подальших досліджень є визначення допустимих та ефективних заходів, направлених з боку регіональних органів державного управління та органів місцевого самоврядування стосовно стимулювання промислових підприємств регіону, що мають у своєму складі соціальні об'єкти як до їх збереження в існуючому стані, так і до спільних дій стосовно їх майбутнього розвитку.

Література

1. Телетов А. С. Роль соціальної сфери підприємств в устойчивому розвитку регіонів / А. С. Телетов, Н. Е. Летуновская // Устойчиво развитие. – Варна. – листопад 2013. – № 12. – С. 112-117.
2. Телетов О. С. Роль підприємств машинобудівної галузі в розвитку економіки регіону / О. С. Телетов, М. В. Провозін // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 6, Т. 2. – С. 209-214.
3. Щур Н. О. Соціальна політика держави та соціальна відповідальність бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Schur.pdf>.
4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
5. Які спеціалісти потрібні регіонам? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prof.osvita.org.ua/uk/required/articles/40.html>.
6. Новикова Р. А. Роль государства в активизации и развитии социальной ответственности бизнеса: анализ существующих моделей [Електронний ресурс] / Р. А. Новикова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20KNP/2012_232/knp232_202-205.pdf.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепурения. — М. : Прогресс, 1982. — 452 с.
8. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/8w4>.
9. Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Zomb/31.php.
10. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости). – М. : Экономика, 1996.
11. Пигу А. Экономическая теория благосостояния [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppt4web.ru/ehkonomika/artur-sesil-pigu-ehkonomicheskajateorijablagosostojanija.html>.
12. Эрхард Л. Благосостояние для всех [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vixri.ru/d/Erhard%20Ljudvig%20Blagosostojanie%20dlja%20vsex..pdf>.
13. Ермакова Ж. А. Формы социально-экономического партнёрства государства и бизнеса в регионе / Ж. А. Ермакова, Н. И. Тришкина // Вестник ОГУ. – 2011. – № 8. – С. 40-47.
14. Полухина В. С. Роль государства в реализации социальной ответственности бизнеса: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Виктория Сергеевна Полухина. – Элиста, 2011. – 25 с.
15. Степанова О. В. Організаційно-економічні основи соціально відповідального управління промисловими підприємствами: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.04 / Олена Вікторівна Степанова. – Суми, 2008. – 217 с.

1. Телетов О.С. Взаємодія промислових підприємств та органів місцевого самоврядування в контексті управління соціальною інфраструктурою / О.С. Телетов, Н.Є. Летуновська / Маркетингові інновації в економіці і бізнесі: монографія; за заг. ред. С.В. Ковальчук. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2013. – С. 299-309.